

1933'TEN GÜNÜMÜZE LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA SALGIN HASTALIKLARIN İŞLENİŞİNE GENEL BİR BAKIŞ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Namık ÇENCEN¹

¹ Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi. ncencen23@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8962-4124.

Geliş Tarihi: 13.07.2020 Kabul Tarihi: 18.10.2020 DOI: 10.37669/milliegitim.768649

Öz: Bu çalışmada; insanlık tarihinin şekillenmesinde etki eden tali faktörler arasında düşünebileceğimiz “Salgın Hastalıklar” konusunun lise tarih ders kitaplarında nasıl işlendiği ortaya konularak, konunun ders kitapların işlenmesine yönelik yeni alternatif yaklaşımlar sunmak amaçlanmıştır. Çalışma, nitel araştırma deseninde tasarlanmış olup araştırmada doküman incelemesi ve betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmanın amaçları doğrultusunda 1933’lerden günümüze ortaöğretim lise 1, lise 2, lise 3, lise 4’te okutulan tarih ders kitapları incelenmiş; bu ders kitaplarından oluşturulan veriler betimsel analizle yorumlanmıştır. İncelenen 9, 10, 11, ve 12. sınıf ders kitapları içinde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi veya Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları salgın hastalıklar konusuna daha fazla yer vermiştir. Bu ders kitaplarında, tarihi süreç içinde kurulan devletlerin medeniyet, kültür ve bilim çalışmaları içerisinde sağlık konuları da işlenmiş ancak salgın hastalıklar konusuna ya hiç değinilmemiş ya da bu konudan çok kısa bahsedilmiştir. Tarih ders kitaplarında salgın hastalıklar; etkili oldukları dönemler, salgının ortaya çıkışı, etkileri ve alınan tedbirler öğretim programındaki ünite ve süreleri göz önünde bulundurularak bilimsel ve biçimsel içerik yönünden etkinlik örnekleriyle zenginleştirilerek yer verilebilirler.

Anahtar Kelimeler: Tarih Eğitimi, Salgın Hastalıklar, Lise, Tarih Ders Kitapları, Tıp Tarihi.

AN OVERALL REVIEW OF EPIDEMICS FROM 1933 PERIOD TO PRESENT DAY IN HISTORY TEXTBOOKS AT HIGH SCHOOL

Abstract:

The purpose of this study is to aim to present new alternative approaches to the processing of textbooks by revealing how the subject of "Epidemic Diseases", which can be considered as one of the secondary causes among the factors affecting the formation of human history, in the textbooks of high school history. This study has been designed in qualitative research pattern and document review and descriptive content analysis has been used. Within the context of purposes of the study, history textbooks taught in secondary education (high school 1, high school 2, high school 3 and high school 4) since 1933 have been examined and the data have been interpreted thanks to descriptive analysis. Among textbooks written for 9th Grade, 10th Grade, 11th Grade and 12th Grade, the History of The Republic of Turkey and History of Turkish Revolution and Kemalism examined epidemics more comprehensively. In this textbook, health issues were covered in the civilization, culture and science studies of the states established in the historical process, but the issue of epidemic diseases was either not mentioned or very briefly mentioned. The subject of epidemics in the history textbooks can be mentioned by being enriched with examples of activities in terms of scientific and formal content, taking into account the periods and periods of effectiveness, outbreak, effects and measures taken in the curriculum.

Key Words: History Education, Epidemics, High School, History Textbooks, Medical History

Giriş

Tarih ders kitapları öğretim sürecinde öğrenciye, öğretim programlarına bağlı olarak ele alınan tarihsel olay, olgu ve konulara, nasıl bakacağı noktasında destek sağlayan, öğretmene ise rehberlik eden önemli materyallerin başında gelmektedir (Şimşek, 2016:316). Tarih öğretim programı, dersin amaçları ve kazanımları doğrultusunda seçilmiş konular bütünlüğüdür. Öğretim programlarına bağlı olarak yazılan tarih ders kitapları öğrencinin gelişimi ve yaşadığı dünyadaki olayları yorumlaması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Öğrencinin geçmişi ve bugünü anlamasına yardımcı olması, ufkunu genişletmesi, kendisini bir zaman süreci içinde bulmasına yol göstermesi, geçmişe neler borçlu olduğunu ve gelecek için güvencesinin neler olabileceğini kavratması, olaylara sebep-so-

nuç ilişkisi içinde bakıp değerlendirme yaptırabilme bilincini vermesi ve yüksek insani değerleri benimsemesine ufuk açması gibi ilkelerden dolayı tarih kitapları önemli roller üstlenirler (Meraç, 2006: 1-5). Tarih ders kitapları; iktidarların hazırladığı tarih öğretim programları doğrultusunda, öğrencilerin değer, inanç, şahsiyet ve hayata bakış açılarının şekillenmesinde kilit rol oynayan materyallerdir (Alaca, 2017a: 19). Tarih ders kitabındaki içeriğin hangi konuları kapsamaması ve nasıl sunulması gerektiği pek çok toplumda tartışma konusu olmuştur. Küreselleşmeyle beraber tarih ders kitaplarında kullanılan içerik sunumuyla ilgili bazı unsurlar ön plana çıkmıştır. Teknolojik ve demokratik açıdan gelişmiş toplumlarda ders kitabı yazarlarından özellikle kin ve nefret oluşumuna zemin hazırlayan konulara içerikte yer vermemeleri beklenmektedir. İçeriğin hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise, politik tarihe ilişkin konuların oranının azaltılması ve buna karşın; kültürel, sosyal, ekonomik ve günlük yaşama dair konulara daha fazla yer verilmesidir (Demircioğlu, 2013: 120-126).

Öğretim programında belirlenen amaçlar ve kazanımlar doğrultusunda lise tarih ders kitaplarının ne tür bir içeriğe sahip olacağı, bilgi ve değerlerin nasıl aktarılacağı belirlenmiştir. Bu çalışmada genel hatlarıyla dünyada ve Türk tarihinde günümüze kadar gelen süreçte yaşanan salgın hastalıkların Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ders kitaplarının öğrenime alındığı 1933'lerden günümüze kadar lise tarih ders kitaplarında; yer alıp almadığı, nasıl işlendiği ve salgın hastalıkların nasıl yer alması gerektiği üzerinde durulacaktır.

İnsanlık tarihinin şekillenmesinde etki eden faktörler incelendiğinde; siyasi, sosyal, ekonomik, idari ve askeri nedenler görülmektedir. Savaşların, ekonomik gelişmelerin, sosyal hayatın ve nüfus hareketlerinin sebep ve sonucuna etki eden birçok tali nedenler olduğu düşünülmektedir. Bu tali nedenler incelendiğinde; kıtlıklar, depremler, seller, şiddetli soğuk ve sıcaklıklar, fırtınalar ve salgın hastalıklar ön plana çıkmaktadır. Bu tali nedenlerden salgın hastalıklar tarihin en eski devirlerinden itibaren insanları etkilemiş ve bu durum kesintisiz olarak binlerce yıl devam ederek günümüze kadar gelmiştir (Kılıç, 2004: 7-9). “Maraz-ı sâri” ya da bunun çoğulu “Emrâz-ı Müstevlî” olarak eski tabirde adlandırılan salgın hastalıkların bazıları dünya tarihine damga vurmuş ve ortaya çıktıkları dönemden itibaren hep var oldukları, yalnızca yayılma sahalarını değiştirdikleri bilinmektedir.

Çevresel faktörlerin salgın hastalıkların yayılmasındaki etkileri yüzyıllarca tartışıla gelmiştir (Yaşayanlar, 2018: 28). İnsanların hayat tarzlarının sebep olduğu sağlıklı ortamlar, ekolojik dengenin bozulması, kıtlıklar, doğal afetler gibi birçok sebep sonucunda salgın hastalıklar ortaya çıkmış ve tedavi usulleri bulununcaya kadar toplu ölümlere yol açarak insanlık tarihinde önemli rol oynamışlardır. Salgın, kısa zamanda çevredeki insan, hayvan ve bitkilerin büyük bir kısmına bulaşan hastalık olarak tanımlanabilir. Salgın hastalıkların ortaya çıktıkları yerden başka bir yerde görülmesine endemi, belli bir bölgede veya birkaç ülkede normalinden fazla görülüp etkili olmasına epidemiy, kıtalararası yayılma özelliği taşımasına ise pandemi denilmektedir (Kılıç, 2004: 9-11).

Salgın hastalıklar ortaya çıkış şekline göre doğal ve beşerî olabilirler. Salgın hastalıklar insanlık tarihi kadar eskidir. Salgın hastalıklar dünyanın hemen hemen her yerinde belirli periyotlarla ortaya çıkmış; insanların toplu halde ölümüne sebep olmuşlardır (Kılıç, 2004: 9-11). Tarihsel süreçte meydana gelen; veba, çiçek, frengi, kole- ra, verem, sıtma, cüzzam, tifüs, kızamık, influenza, menenjitis, sarıhumma, ispanyol gribi, hıv, sars, ebola gibi salgın hastalıklar tarih boyunca insanlığın derinden etkilemiş ve toplu ölüm hadiselerine sebep olmuşlardır.

Veba: Hıyarcıklı vebası, akciğer vebası ve kan zehirlenmesi vebası olarak üç farklı türü vardır. İnsanlık tarihinde “Kara Ölüm” olarak bilinen büyük korku ve felaket dönemleri olarak hatırlanmaktadır. Tarihte üç büyük veba salgınından bahsedilir. İlk veba salgını Justinian vebası olarak adlandırılmaktadır. Çünkü ilk veba salgınına Roma İmparatoru Justinian da yakalanmıştır. Mısırdan başlayıp ticari gemiler aracılığıyla Afrika, Danimarka, İrlanda'ya kadar yayılmıştır. İkincisi 1331'den sonra Çin'den başlayıp ticaret yolları ve ticari gemiler aracılığı ile Avrupa ve Afrika kıtasına yayılıp ekonomik kaos ve büyük miktarda ölümlere neden olmuştur. Üçüncü büyük veba salgını ise 19. yüzyılda Hindistan'ın Bombay kentinde başlayıp yayılmıştır (Kelly, 2009:102-106). Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya (ve muhtemelen Güney Afrika) gibi bölgelerin veba hastalığı ile ilk defa tanışması üçüncü büyük salgın esnasında gerçekleşmiştir. Selçuklular zamanında da Anadolu ve çevresinde veba salgınları devam etmiştir. Veba salgını; 11., 12., ve 13. yüzyıllarda hem Anadolu coğrafyasında hem de Avrupa'da şiddetli etkileri olmuştur. 1492 yılında Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan salgının İstanbul'da da büyük etkileri olmuş; şehirde yaklaşık 56.000 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Salgın Avrupa'da 16. yüzyılda da etkisini kaybetmeden 17., 18. ve 19. yüzyıllarda da devam etmiş milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur (Kılıç, 2004: 23-32). Veba salgını tehdidi, Osmanlı merkezi idaresini birtakım tedbirleri almak, salgının kontrol altında tutmaya ve önlemeye yönelik yeni bir idare biçimi uygulamak zorunda bırakmıştır. Toplumunu takip ve idarede uygulanmış bu yeni teknikler; Osmanlı kamu sağlığı kurumlarının ortaya çıkmasında ve erken modern dönem Osmanlı Devleti'nin inşasına da katkıda bulunmuşlardır. Dünya Sağlık Örgütü veba salgınının 1960'da sona erdiğini belirtirse de günümüzde ortaya çıkan veba salgınları üçüncü salgının devamı olarak değerlendirilebilir. Veba salgınları tipik olarak döngüler halinde ve birbirlerinden farklı doğal epidemiyolojik evrelerinden kaynaklanarak kendini göstermektedir. Bu evreler genellikle farklı bölgelerin iklimsel ve çevresel şartlarına göre şekillenmektedir (Varlık, 2018: 18-36).

Çiçek: Çiçek hastalığının tarihi de hıyarcıklı vebası gibi en az M.Ö. 10.000 yıllara kadar gitmekte olup büyük bir nüfusu yok etmiş, hayatta kalanları da kör ederek etkisizleştirmiştir (Kelly, 2009:113). Daimond, “Tüfek, Mikrop ve Çelik” adlı eserinde bu hastalığı Antoninus Vebası olarak tanımlamış ve MS. 165 ile 180 yılları arasında milyonlarca Roma vatandaşının ölümüne yol açan çiçek hastalığının Roma'ya ulaştığını ifade etmiştir (2010: 250-270). Hicri 1. yüzyılda Mekke'de çiçek hastalığı cudri olarak

bilinmektedir. Mehmet bin Zekeriya Ebubekir Razi, 100'den fazla tıp eseri ortaya koymuştur. Çiçek hastalığı ile kızamık hastalığını hem tarif eden hem de bu iki hastalığı ayırt eden bir eser yazmıştır. İbni Sina, El-Kanun Fit-Tıbb adlı eserinde hastalığı tanımlamış, belirtilerini sıralamış ve salgının yayılma şeklini ve tedavi yöntemlerini tarif etmiştir (Sina, 2015: 127- 137). Bu hastalık uzun yıllar devam etmiş ve 18. yüzyılda ilk olarak Osmanlı Devleti'nde bir aşı uygulaması başlatılmıştır. Çiçek hastalığı, Roma İmparatorlarından Marcus Aurelius döneminde ve Avrupa'da da 10. yüzyıldan önce görülmüştür. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa ve Amerika kıtasını adeta kasıp kavurarak büyük çapta ölümlere neden olmuştur. Çiçek hastalığının insanlık tarihi içinde en trajik sonuçlarından birisi 18. yüzyılda Kuzey Amerika'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanı Sir Jeffrey Amherst'in çiçek virüsü ile kontamine olmuş battaniyeleri Kızılderililere göndererek milyonlarca yerli halkın ölümüne sebep olan olaydır (Kılıç, 2004: 36).

Cüzzam: Hastalığın tanımlanması Mısırlılar tarafından M.Ö. 2400'de kadar götürülmektedir (Kelly, 2009:113-116). Ticaret yollarındaki gelişmelere kadar hastalık lokal kalmıştır. 6. yüzyıldan sonra yoğun şekilde artış göstermiş ve Orta çağda zirveye ulaşmıştır. İslam dünyasında cüzzamın bars ve beyaz cüzzam olarak iki ayrı çeşidi görülmüştür. İbn-i Sina hastalığın nedenleri, belirtileri ve tedavisinde kullanılan ilaçları tarif etmiştir. Orta çağ ve Yeni çağlarda dünyanın hemen her yerinde hastalık görülmüş özellikle 13. yüzyılda büyük bir salgın yaşanmıştır. Bu yüzyılda Avrupa'da hastalık önemli bir sorun haline gelmiştir. Cüzzam hastalarının toplumla iç içe olmalarını önlemek amacıyla yapılan cüzzamlı evleri Avrupa'daki hastane anlayışının gelişmesinde önemli bir unsur olmuştur (Kelly, 2009:113-116; Kılıç, 2004:42).

Kızamık: Hastalığın Ortadoğu'daki yerleşim alanlarında yaklaşık 5000 yıl önce ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Demirel, 2019: 54-56). 8. yüzyıllarda Fransa üzerinden Avrupa kıtasına yayılmış ve 11. ve 12.yüzyıllarda geniş salgınlara yol açmıştır. Vebadan ayırmak için o zamanlar "Morbilli" olarak isimlendirilmiştir. 1224'te çocukluk çağı hastalığı olarak tanımlanmıştır (Demirel, 2019: 54-56).

Sıtma: Hastalığın ortaya çıkışı ile ilgili olarak yağmur ormanlarının yakarak yok eden Afrikalı çiftçiler gösterilmektedir (Kılıç, 2004:36-39). Sıtma Afrika dışında köleler vasıtasıyla yayılmış ve özellikle Hindistan'da köklü olarak yerleşmiştir. Milattan birkaç yıl önce de Çin'de hastalık görülmüştür. Modern tıbbın kurucularından biri olan Hipokrat sıtmayı tarif etmiştir. Büyük İskender'in orduları Pers ülkesini, Suriye'yi, Fenike'yi, Arabistan'ı ve Mısır'ı fethetmiş ama Babil şehrinde sıtma mikrobonu yenememiştir. Sıtma mikrobu hastalığı taşıyan sivrisineklerin yetişmesine uygun ortamlarda ortaya çıkarak Avrupa ve Amerika kıtalarında tahribatını sürdürmüş, Avrupa'da ancak 18. yüzyılda gerilemeye başlamıştır. 1153-1154 yılları arasında Sultan Mesud döneminde Kilikya bölgesinde Til Hamdun'u muhasarasından sonra ordusu sıtma salgınına uğramıştır. Millî Mücadele sonrası yeni devletin inşası aşamasında, toplumun, 2/3'si sıtma, verem, frengi, trahom gibi çeşitli hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 12 milyon nüfusun yarısı sıtma, %5'i frengi, %9'u verem, %5'i

trahom hastasıdır. Bu hastalıkların yanı sıra toplumda kızamık, kızıl, tifo, çiçek, difteri, lekeli humma gibi hastalıklar da görülmektedir. Millî mücadele döneminin önemli savaşlarından olan Büyük Taarruz esnasında ordunun üçte biri sıtma hastalığı içinde kıvranmıştır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti derhal salgın hastalıklarla mücadeleye başlamış, Hıfzısıhha kurumunun da başarılı çalışmaları sonucu 1921 yılında 3 milyon kişilik çiçek aşısı, 1922 yılında 5 milyon kişilik çiçek aşısı, 537 kg kolera aşısı, 477 kg tifo aşısı üretmiştir ((Kılıç, 2004:36-39)

Frengi: 16. yüzyılın başlarında Veba'nın dışında Avrupa'da etkili olan diğer hastalıklardan biri de frengidir. Frengi Avrupa'ya 1493'de Kolomb'un bir grup denizcisi tarafından getirilmiştir (Kılıç, 2004:39). Frengi beş yüz yıl boyunca Avrupa'nın politikalarına, savaşlarına ve edebiyatına karışmıştır. Bu dönemde bulaşıcı hastalıklardan korunabilmek için limanlarda tatbikatlar başlamıştır (Kılıç, 2004:39). 1854 ve 1876'daki Osmanlı'nın Rusya ile savaşları hastalığın Osmanlı ülkesinde çokça görülmesine neden olmuştur. T.B.M.M. açıldıktan sonra 1921 yılında frengi hastalığının önlenmesi ve yayılmasının sınırlanması ile ilgili 90 sayılı kanun çıkarılmıştır (Arslan, 2003: 170).

Tüberküloz: Tarihi çok eskilere dayanan tüberküloz yani verem hastalığı hakkında ilk bilgiler, İsa'nın doğumundan üç bin yıl önce Nil nehri kıyısında şimdiki adı Dar Abu-El-Naga olan bir kasabada yaşayan ve kanlı balgam çıkararak ölen hastadan öğrenilmektedir (Barış, 2010: 1). Verem hastalığına tarih boyunca birçok isim verilmiştir. İnsanları eriterek öldürdüğü için "Tüketim hastalığı" anlamındaki "Consumption", insanları soldurarak yok ettiği için "Beyaz Ölüm" veya "Beyaz Veba" ve pek çok insanın yaşamını sonlandırdığı için de "Ölüm Kaptanı" olarak adlandırılmıştır (Barış, 2010: 1). 14. yüzyılda Avrupa'da özellikle kadınlar arasında verem salgını başlamıştır. 1600'lerin başında feodal Avrupa'daki yaygın yoksullukla birlikte hastalık aniden artmış ve sonraki 200 yıl boyunca Batı Avrupa'ya yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde tüberküloz bir halk sağlığı olarak görülmüştür. Özellikle sarayın havasız, ışsız odalarından dışarı çıkmayan saraylılar arasında yaygın olarak görülmüş ve Osmanlı Padişahlarından II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit tüberkülozdan ölmüşlerdir (Kılıç, 2004:40).

Kolera: Hastalık çok uzun yıllar boyunca Hindistan'ın Ganj nehri sahillerinde, özellikle Bengal eyaletinde, yöresel olarak bulunurken İngiliz askerlerin bölgeye gitmesi ve İngiliz ticari faaliyetlerinin başlamasıyla beraber önce Kalküta'ya, 1817-1823 yıllarında Asya ve Uzak Doğu'ya yayılarak ilk kez küresel salgınını gerçekleştirmiştir. 1829-1851 yıllarını kapsayan ikinci pandemi bütün kıtalara yayılarak küresel salgına dönüşmüş, Avrupa'ya yayılan hastalık İstanbul'da görülmüştür. İstanbul'u etkisi altına alan ilk kolera salgını Osmanlı Devleti'nde karantina teşkilatının kurulmasını sağlamıştır. Hastalık dünya genelinde büyük çapta ölümlere neden olmuştur (Yıldırım, 2020: 62-66).

İspanyol Gribi: İspanyol gribi Birinci Dünya Savaşının kaotik olarak adlandırabilecek koşullar altında ortaya çıkması, hastalık ile ilgili birçok bilginin toplumdan sak-

lanmasına ve basın üzerinde ciddi bir sansürün olması gibi faktörler hastalığın seyri hakkında farklı görüşlerin doğmasını sağlamıştır. Hastalığın nerede başladığı ve pandemiye dönüştüğü hakkında üç temel görüş bulunmaktadır. Birinci görüş bu salgının Çin’de başladığını ve buradan da tüm dünyaya yayıldığını, ikinci görüş, hastalığın Batı Avrupa’dan tüm dünyaya sirayet ettiği ve üçüncü görüş ise Amerika Birleşik Devletleri’nden yayıldığını savunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda ordudan terhis edilen milyonlarca asker salgının dünyanın en ücra noktalarına kadar ulaşmasına sebep olmuştur.

Salgın Amerika’dan Batı Avrupa’ya, Balkanlara, İskandinavya’ya, Afrika’ya yayılmış, Asya’da, Hindistan ve Orta Doğu’da dünyanın dört köşesinde kendisini hissettirmiştir. Grip salgınına yakalananlar arasında devlet başkanlarından, ünlü yazarlara kadar birçok kişi yer almıştır. Bunlar arasında Alman Şansölyesi Max Von Baden, Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George, ABD başkanı Woodrow Wilson, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İrlandalı ünlü yazar Bernard Shaw gibi kişiler yer alıyordu. Osmanlı İmparatorluğunda halk arasında İspanyol nezlesi veya İspanyol hastalığı olarak adlandırılan grip salgını toplumu derinden etkilemiştir. Salgının Osmanlı’ya Avrupa’dan geldiği varsayılmaktadır.

Salgının her üç dalgası da Osmanlı’da etkili olmuş ancak tüm dünyada olduğu gibi son iki dalganın öldürücülüğünün daha yüksek olduğu görülmektedir (Yolun, 2020: 74-76). Osmanlı’da İspanyol gribine yakalananlar arasında Avusturya’da İspanyol gribine yakalanan Mustafa Kemal yer alıyordu. Mustafa Kemal grip virüsünü herhangi bir komplikasyonu olmadan atlatmayı başarmıştır. Tüm dünyada etkisini gösteren İspanyol gribine kaç kişinin yakalandığı ve hayatını kaybettiği konusunda fikir birliği olmamakla birlikte 50 milyon ile 100 milyon arasında insan kaybının olduğundan bahsedilmiştir (Yolun, 2020: 74-80).

1957 Asya Gribi: Yirminci yüzyıldaki grip pandemilerinden en yumuşak seviyede seyredenlerdir. İnfluenza A (H2N2) tipinden kaynaklanan gribin kuş ve insan kökenli genetik karışımından doğduğu bilinir. Şubat 1957’de salgın Çin ve komşularından yayılmıştır (Temel, 2012: 17). Avustralya’ya, Güneydoğu Asya’ya, Avrupa ve Güney Amerika’ya yayılmıştır. Virüs başlangıçta az sayıda insanı enfekte etmiş olmasına rağmen birkaç ay sonra özellikle küçük çocuklardan, yaşlılardan ve hamile kadınlardan çok sayıda vaka görülmüştür. Salgının dünya genelinde bir milyon ölümlerle sonuçlandığı tahmin edilmektedir (Temel, 2012: 17).

Hong Kong Gribi veya H3N2: 1957 Asya gribinden sorumlu olan virüsün, evrimleşip 10 yıl sonra “Hong Kong gribi” adı verilen H3N2 salgınıyla tekrar ortaya çıktığına inanılmaktadır. Salgın, 1968’de Hong Kong’da ortaya çıkmasından sonra iki hafta içinde 500.000 vakaya ulaşmıştır. Grip, Singapur, Vietnam, Filipinler, Hindistan, Avustralya, Avrupa, ABD, Japonya ve Güney Amerika’ya kadar geniş bir alanda yayılmış ve dünya genelinde bir milyon ölüme sebep olmuştur. Salgın, dünya sağlık toplulu-

ğunun aşılarda gelecekteki salgınları önlemedeki hayati rolünü anlamasına yardımcı olmuştur (Temel, 2012: 18).

Hiv-Aids: 1981 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Haiti'den gelen göçmenlerde tespit edilmesi ile AIDS hastalığı tanımlanmıştır (Tümer, tarihsiz: 1). 2010 yılında 1,8 milyon insan HIV nedeniyle hayatını kaybetmiştir. 2014 yılında dünyada yaklaşık 36,9 milyon insanın HIV pozitif olduğu belirtilmiştir. The Lancet'te yayınlanan bir raporda, 2015 Global Hastalık Yüğü çalışmasına göre HIV enfeksiyonunun 1997 yılında 3,3 milyon hastayla zirve noktasına eriştiği tahmin edilmektedir (Tümer, tarihsiz: 1).

Sars: 2003 yılında ilk kez tanımlanan şiddetli akut solunum yolu sendromu, yarasalardan diğer hayvanlara yayılmış ve 2002'de Güney Çin'in Guangdong bölgesinde ilk kez insana bulaşmıştır. Güney Çin'in Guangdong bölgesi SARS-CoV'in yeniden ortaya çıktığı bölge olarak düşünülmektedir. Bu virüsün pandemik olarak yayılması 2002-2003 dayanmaktadır. Dünyada ölüm oranı %10,9 olarak açıklanmıştır (World Healty Organization).

Ebola salgını: Eskiden Ebola hemorajik ateşi olarak da bilinen ve yaklaşık 40 yıl önce tanımlanan Ebola virus hastalığı (EVH), aralıklarla yeniden ortaya çıkan zoonotik bir hastalıktır (Altındış ve Aslan, 2016: 95-96). İlk olarak 1976 yılında Sudan ve Zaire'de (Demokratik Kongo Cumhuriyeti) meydana gelen iki önemli hemorajik ateş epidemisi sırasında tanımlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü 2014 yılındaki Ebola'nın ilk global epidemisini uluslararası bir toplum sağlığı acili olarak açıklamıştır (Altındış ve Aslan, 2016: 95-96).

Bu çalışmada yukarıda tarihsel süreçleri ortaya konulan insanlık tarihinin şekillenmesinde etki eden faktörler arasında tali nedenler arasında yer aldığı düşünülebilen "Salgın Hastalıklar" konusu lise tarih ders kitaplarında nasıl işlendiği ortaya konularak, konunun ders kitapların işlenmesine yönelik yeni alternatif yaklaşımlar sunması amaçlanmaktadır. İlgili alan yazın incelendiğinde "Salgın Hastalıklar" konusunun lise tarih ders kitaplarında işleniş ile ilgili bir çalışma literatür de yer almamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın kuramsal anlamda "Salgın Hastalıklar" ın 1933'lerden günümüze kadar lise tarih ders kitaplarında nasıl işlendiğini ve yeni alternatif yaklaşımlar ortaya koyması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Araştırma güncel veriler sunması nedeniyle gelecek araştırmalara konu belirleme açısından da örnek teşkil edebilir.

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma deseninde tasarlanmış olup, çalışmada doküman incelemesi ve betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Doküman analizi hem yazılı hem de elektronik materyalleri değerlendiren ve inceleyen sistematik bir yöntemdir. Nitel araştırmalardaki diğer analitik metotlar gibi doküman analizinde de anlam çıkarmak, anlayış kazandırmak ve ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesi ve değer-

lendirilmesini gerektirir. Dokümanlar, bir çalışmanın parçası olarak çeşitli formları sistematik değerlendirme için kullanılabilirler (Bowen, 2009: 27). Eğitim ile ilgili araştırmada ders kitapları, program, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, ders ve ünite planları gibi materyallerin doküman olarak kullanılabilmesine imkân vermesi nedeniyle çalışmada doküman analizi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 190). Çalışmanın amaçları doğrultusunda 1933'lerden itibaren günümüze kadar liselerde (1-2-3-4) okutulan tarih ders kitapları incelenerek elde edilen veriler betimsel analizle yorumlanmıştır. Yapılan çalışmada günümüze kadar öğrenime alınan tarih ders kitaplarının çokluğundan hareketle ulaşılabilen tarih ders kitapları incelenmiştir. Bunlar tablolar halinde verilmiştir.

Bulgular

Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimi yerleştirmek amacı ile eğitim alanında özellikle de tarih alanında çalışmalar yapılmıştır (Yıldırım, 2016). Bu çerçevede 1930 yılında oluşturulan "Türk Tarih Tezi" kapsamında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından liseler için tarih ders kitapları hazırlanmıştır. Liselerin 1., 2., 3. ve 4. sınıfları için hazırlanan bu kitaplar, cumhuriyetin ilk lise tarih ders kitapları olmuştur (Alaca, 2017b). 1950 yılına kadar Türkiye'de tek ders kitabı uygulaması yapılmış, sonrasında ise serbest basım kapsamında çok ders kitabı uygulaması yapılmıştır. Bu durum günümüze kadar gelinen süreçte çok sayıda tarih ders kitabının olmasına neden olmuştur.

Çalışmada hem kitaplarda salgın hastalıkların yer alıp almadığını ortaya çıkarmak ve nasıl yer alması gerektiğine dair öneriler sunmak amaçlandığından ulaşılabilen tarih ders kitapları incelenmiştir. Günümüze kadar okutulan ders kitaplarında genel hatlarıyla dünyada ve Türk tarihinde yaşanan salgın hastalıkların yer alıp almadığı ve nasıl işlendiğine ilişkin bulgular tablo 1, tablo 2, tablo 3, tablo 4, tablo 5, tablo 6, tablo 7, tablo 8, tablo 9 ve tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 1: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933'lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	1933 yılı Mf.V	1942 Yılı Mansel ve Diğerleri	1944 Yılı Enver Ziya Karal	1945 Yılı Mansel ve Diğerleri	1953 Yılı Oktay – Akşit
Veba	x				
Çiçek	x				
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma	x		x		
Frengi	x		x		
Verem	x		x		
Kolera	x				
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 1.'de görüldüğü cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında Osmanlı dönemi, Türk Milli Mücadelesi ve sonrasındaki salgın hastalıklar yer almıştır. 1933 yılındaki Tarih I kitabında Vebanın Mısır'dan Pire'ye gelen bir gemi ile, Atina halkı arasında yayıldığı ve tedbirsizlikten, halkın dörtte birinin öldüğü belirtilmektedir. Kitap Roma Devletini de Vebanın çok olumsuz şekilde etkilediğine vurgu yapmaktadır. Kitapta İtalya'nın coğrafi konumu sebebiyle sıtma hastalığının sık yaşanmasına sebep olduğu ifade edilmektedir (Tarih I, 1933: 234- 256- 323). Tarih III kitabında da İngiltere ile Fransa arasındaki Yüzyıl Savaşları'nın İngiliz halkını olumsuz etkilemesinin yanında Veba salgınının da çok büyük yıkımlara neden olduğuna değinilmektedir. Ayrıca kitapta 13. yüzyıl başlarında Avrupa halkının çiçek aşısından tamamen bihaber olduğu, Türklerin köylerinde bile bu aşı muvaffakiyetle tatbik olunarak, birçok çocuğun ölümünden, körlükten kurtulduğunu, Osmanlı ülkesinde görev yapan İngiliz sefirin Londra'ya gönderdiği mektupta çiçek aşısından bahsettiği belirtilmektedir (Tarih III, 1993: 75-76-150). 1934 yılındaki Tarih IV kitabında ise çiçek, şarbon ve saire gibi bulaşıcı ve öl-

dürücü hayvan hastalıkları ile mücadele yollarının, verem gibi hastalıklarda da teşhis usullerine daha ilmi esaslara bağlanmasına yol açtığı belirtilmektedir. Kitapta Cumhuriyet döneminde sağlık alanında yapılan reformlar ve yeniliklere geçmeden önce Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıla kadar Türk hekimliğinin Avrupa'daki hekimlikten ileri olduğu ancak zamanla devletin gerilemesine bağlı olarak sağlık hizmetlerinde de gerilemenin başladığı, Osmanlı topraklarında sıtma, verem, frengi, kolera, veba gibi salgınlarda on binlerce Türk'ün öldüğünden bahsedilmektedir. Meşrutiyet yıllarında Sıhhiye Müdürlüğüne sıtma ve frengiye karşı mücadele düşünülmüş, ancak devlet tarafından fazlaca vurgu yapılmaktadır. Kitapta; Cumhuriyet döneminde başlıca hastalıkların yayılmasına karşı tedbirlerin alındığı, Mili Mücadele yıllarında İstanbul Hükümeti ve işgal kuvvetleri Anadolu'ya silâh ve cephane girmemesine çalıştıkları kadar, hekim ve ilâç gelmemesine de uğraştıklarından ve Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma, frengi ve verem gibi salgın hastalıklarla ciddi mücadele edildiği yer almaktadır (Tarih IV, 1933: 317-331-332-337-338). Prof. Dr. Enver Ziya Karal'ın yazdığı "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" adlı ders kitabında salgın hastalıklara Millî Mücadele dönemindeki olumsuz etkileri ve salgın hastalıkların ülke sınırlarından girmesine engel olmak için alınan tedbire ve salgınlara karşı mücadeledeki faaliyetlere kısaca değinilmektedir (Karal, 1944: 192)

Tablo 2: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933'lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	1955 Yılı Enver Ziya Karal	1961 yılı M. Su- K. Su	1961 Yılı Niyazi Akşit	1963 Yılı Enver Ziya Karal	1964 Yılı Emin Oktay
Veba					
Çiçek					x
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma	x	x		x	
Frengi	x	x		x	
Verem	x	x		x	
Kolera					
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 2'de görüldüğü üzere cumhuriyetin ilk yıllarındaki salgın hastalıklar 1950 sonrası tarih ders kitaplarında da verilmeye devam edilmiştir. Mükerrerem Kâmil Su ve Kâmil Su ise Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabında Cumhuriyet döneminde sağlık işlerinden bahsederken salgın hastalıklarla mücadele etmek için dispenserler ve hastanelerin açıldığına vurgu yapmaktadırlar (Su ve Su, 1961: 144).

Emin Oktay, Tarih Lise III kitabında çiçek aşısının Osmanlı ülkesinde Avrupa'dan daha önce bulunduğu ve uygulandığını, İstanbul'da bulunan İngiliz sefirlerinden birinin hanımı Leydi Montegü'nün, Türkiye'de gördüğü çiçek aşısını memleketine yazdığını ifade ederek, salgın hastalıklardan ziyade çiçek aşısı üzerinde durmaktadır. Kitapta Fransız Pastör ile Alman Koh'un mikrop ve bakterileri keşfederek Bakterioloji bilimini meydana getirdiği ve tıp bilimini büsbütün değiştirerek, bulaşıcı hastalıkların daha iyi anlaşılmasına sağladığı yer almaktadır (Oktay, 1964: 212-296).

Tablo 3: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933'lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	1970 Yılı Oktay- Akşit	1973 Yılı Emin Oktay	1975 Yılı Emin Oktay	1977 YılıKafesoğlu- Deliorman	1981 Yılı Mumcu- Su
Veba					
Çiçek			x		
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma					x
Frengi					x
Verem					
Kolera					
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 3'te görüldüğü bu dönemde salgın hastalıklara yer verme oranı çok düşük düzeyde olmuştur. Bazılarında ise hiç söz edilmemiştir. İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman'ın yazdığı Tarih II kitabında salgın hastalıklardan bahsedilmemiş, ancak Ebubekir Muhammed Razi'nin (VIII – IX yüzyıllar) tıp alanında 100'den fazla eser

yazdığı; bunlardan çiçek ve kızamık hakkında olanının 16-20. yüzyıllar arasında yalnız İngiltere’de 40 kez basıldığına dikkat çekilmektedir. Kitapta İbni Sina’nın Türk İslam dünyasında hekimlik konusunda birinci sırada olduğuna da işaret edilmektedir (Kafesoğlu ve Deliorman, 1977: 31-182). Ahmet Mumcu ve Mükerrer Kâmil Su’nun Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında ise Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkeyi kasıp kavuran, halkın gücünü kıran salgın hastalıklara karşı çetin bir mücadeleye girişildiği, sıtma ve frengiye karşı yapılan büyük mücadele sonucunda başarılı sonuçlar elde edildiği ve kısa sürede salgın hastalıkların yok edildiği şeklinde ifadeler yer almaktadır (Mumcu ve Su, 1981: 236).

Tablo 4: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933’lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	1986 Yılı Sümer -Turhal	1986 Yılı Veli Şirin	1986 Yılı Sümer -Turhal	1987 Yılı Mumcu- Su	1989 Yılı Miroğlu-Halaçoğlu
Veba					
Çiçek					
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma				x	
Frengi				x	
Verem					
Kolera					
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 4’te görüldüğü üzere salgın hastalıklardan sadece Mumcu ve Su, sıtma ve frengi’den söz etmiştir. 1989 yılında okutulan Tarih III kitabında salgın hastalıklara yer verilmezken, Osmanlı Devleti’nde kültür ve medeniyet konusunda Osmanlı döneminde tıp alanındaki gelişmeler vurgulanarak, Fatih döneminde darüş-şifa da bütün hastalıklara bakıldığı ve çiçek aşının Avrupa’da Jenner tarafından keşfinden 80 yıl önce Osmanlı ülkesinde kullanıldığına değinilmektedir (Miroğlu ve Halaçoğlu, 1989: 69-130).

Tablo 5: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933'lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	1990 Yılı Köymen ve diğerleri	1993 Yılı Tahir Erdoğan Şahin	1993 Yılı Altan Deliorman	1994 Yılı Tahir Erdoğan Şahin	1994 Yılı Erdoğan Merçil ve diğerleri
Veiba					
Çiçek					
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma					
Frengi					
Verem					
Kolera					
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 5'te görüldüğü üzere bu dönemde salgın hastalıklardan söz edilmemiştir. 1990 yılında okutulan Tarih I kitabında İbn Sina'nın el- Kanun fi't-Tıp adlı eserinin 17. yüzyıla kadar Batı dünyasında temel tıp kitabı olarak okutulması ve Harun Reşit zamanında Bağdat'ta kurulan hasta hanenin halk sağlığı konusunda çalışma yapan dünyada ilk hastane olmasına vurgu yapılmaktadır. Aynı yazarların Tarih II kitabında ise Akşemseddin'in hastalık yapıcı ve yayıcı varlıklardan bahsettiği ifade edilirken salgın hastalıklara değinilmemiştir (Köymen ve diğerleri, 1990: 129). Tahir Erdoğan Şahin'in Tarih I-II kitaplarında da salgın hastalıklar yer almamıştır. Kitapta bilim ve sanat başlığı altında sağlık alanındaki gelişmelere ve hekimlere kısaca yer verilmiştir (Şahin, 1993:131-167). Altan Deliorman'ın yazdığı Tarih I-II kitaplarında da salgın hastalıklara yer verilmezken, İbn Sina'nın hastalıkların teşhis ve tedavisinde çıkış açtığına ve tıp bilimindeki yeri açıklanmıştır (Deliorman, 1993: 134-178). Kemal Kara'nın Osmanlı Tarihi I kitabında XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa tarihi işlenirken İngiliz tıp bilgini Harvey'in akciğerlerde kan dolaşımını keşf ettiği ve bu dönemde vücut ısısını ölçen termometrenin bulunduğu dair bilgiler yer almış ancak salgın hastalıklara değinilmemiştir (Kara, 1995: 92).

Tablo 6: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933’lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	1995 Yılı Altan Deliorman	1995 Yılı Kemal Kara	1996 Yılı Köymen ve diğerleri	1996 Yılı Altan Deliorman	1996 Yılı Şenol Kalaycı
Veba					
Çiçek					
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma					
Frenji					
Verem					
Kolera					
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 6’da görüldüğü üzere bu dönemde de önceki dönemde olduğu gibi salgın hastalıklardan söz edilmemiştir.

Tablo 7: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933'lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	1998 Yılı Altan Deliorman	2001 Yılı Koprman ve diğerleri	2002 Yılı Kemal Kara	2002 Yılı Kuyaş ve diğerleri	2003 Yılı Şenüver ve diğerleri
Veiba					
Çiçek					
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma					x
Frengi					x
Verem					
Kolera					
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 7'de görüldüğü üzere 2003 yılına kadar salgın hastalıklardan söz edilmemiştir. 2002 yılında okutulan Tarih 2 kitabında Fransız Pasteur ile Alman Koch, mikrop ve bakterileri keşfederek bakteriyoloji bilim dalının gelişmesine büyük katkı sağladıkları belirtilmişse de salgın hastalıklarla ilgili bilgiye yer verilmemiştir (Kara, 2002: 171).

Tablo 8: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933’lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	2004 Yılı Akdin ve diğerleri	2005 Yılı Cazgır ve diğerleri	2005 Yılı Alpkaya ve Alpkaya	2011 Yılı Okur ve diğerleri	2015 Yılı Özcan ve diğerleri
Veba	x				x
Çiçek	x				x
Cüzzam					
Kızamık	x				x
Sıtma	x				x
Frengi					
Verem					
Kolera	x				x
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Akdin ve diğerlerinin yazdığı Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında ülkede veba, kolera, çiçek hastalıkları gibi tehlikeli ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için aşı ve karantina tedbirleri uygulandığı, bulaşıcı hastalıkların sağlık kuruluşlarına bildirme zorunluluğu getirildiğine dair salgın hastalıkla ilgili bilgiler bulunmaktadır (Akdin, 2005: 189-190). 2011 yılında okutulan Tarih 9. sınıf kitabında bulaşıcı hastalıklarla ilgili bir bilgi yer almazken, “Tıp ve Eczacılık” başlığı altında İbn-i Sina ve Errazi’nin tıp bilimine katkıları ve Errazi’nin Çiçek ve kızamık hastalıklarını konu edinen eserlerinin Avrupa’da okutulduğuna dair bilgiler yer almaktadır (Okur, 2011: 129). Toplumsal Tarih Vakfı tarafından yayınlanan 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi kitabında salgın hastalıklarla ilgili herhangi bir ifade yokken, sağlık alanında uluslararası iş birliğine yönelik atılan adımlardan ve dünya sağlık örgütünün oluşumundan bahsedilmektedir (Alpkaya ve Alpkaya, 2000: 158).

Tablo 9: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933'lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	2015 Yılı Turan ve diğerleri	2017 Yılı Kapar ve diğerleri	2018 Yılı Ahmet Yılmaz	2018 Yılı Yüksel ve diğerleri	2018 Yılı Laçın ve diğerleri
Veba			x	X	x
Çiçek					
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma					
Frengi					
Verem					
Kolera					
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 9'da görüldüğü üzere bu dönem tarih ders kitaplarında veba dışında salgın hastalıklara yer verilmemiştir. 2015 yılında okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında 1930'da Umum Hıfzıssıhha Kanunu ile verem, sıtma, kolera, veba, tifo, çiçek, menenjit, kızamık ve trahom gibi bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele başlatıldığı yer almaktadır (Özcan, 2015: 98). Turan ve diğerlerinin yazdığı Tarih 10 kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında kıtlık, savaşlar ve salgın hastalıklar yüzünden Anadolu'daki genel nüfus az olduğu şeklinde bilgiler bulunurken, hangi salgın hastalıkların etkili olduğundan bahsedilememiştir (Turan ve diğerleri, 2015: 33). 2018 yılındaki Tarih 9 kitabında salgın hastalıklardan sadece Veba'nın Orta Çağ Avrupa'sını siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı derinden etkilediği ve Avrupa nüfusunun yarısının ölümüne sebep olduğu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (Yüksel ve diğerleri, 2018: 71).

Tablo 10: Genel Hatlarıyla Dünyada ve Türk Tarihinde Günümüze Kadar Gelen Süreçte Yaşanan Salgın Hastalıkların 1933’lerden Bugüne Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişi

	2019 Yılı Çevik ve diğerleri	2019 Yılı Sami Tüysüz	2019 Yılı Alemdar ve Keleş	2019 Yılı Yılmaz ve diğerleri	2019 Yılı Bahattin Demirtaş
Veba	x	x			
Çiçek	x				
Cüzzam					
Kızamık					
Sıtma	x				x
Frenji	x				x
Verem	x				x
Kolera	x				x
İspanyol Gribi					
1957 Asya Gribi					
Hong Kong Gribi					
HIV-AIDS					
Sars					
Ebola					

Tablo 10’ da görüldüğü üzere salgın hastalıklara tekrar yer verilmeye başlanmıştır. Sami Tüysüz’ün yazdığı Tarih 9 kitabında tarih ve tarihin konusu başlığı altında salgın hastalıkların, depremlerin, volkanik patlamaların, su baskınları, kuraklık gibi olayların insanlık tarihinin akışını değiştirdiği ifade edilmektedir. Kitapta ayrıca, 1347-1351 yıllarında Avrupa kıtasındaki veba salgını ve Hun İmparatoru Atilla’nın veba salgını nedeniyle Roma’yı ele geçirmekten vaz geçtiği şekilde salgın hastalıklardan sadece vebadan bahsedilmiştir (Tüysüz, 2019: 11-72- 125). 2019 yılında okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitabında salgın hastalıkların I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nde Anadolu’da yaşayan halkı zor durumda bıraktığı belirtilmektedir. Cumhuriyet Dönemi’nde bulaşıcı hastalıklarla mücadele için çeşitli kanunların çıkarıldığına dair bilgiler de yer almaktadır (Demirtaş, 2019:25-37- 135).

Alternatif Yaklaşımlar

Salgın hastalıkların tarihsel gelişimi göz önünde bulundurularak ve tarih öğretim programlarında yer alan üniteler dikkate alınarak çalışmanın diğer amacı olan konunun ders kitapların işlenmesine yönelik yeni alternatif yaklaşımların 9. Sınıf, 10.sınıf, 11. Sınıf, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ve Çağdaş Türk ve Dün-

1933'ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış

ya Tarihi ders kitaplarında hangi üniteye hangi salgın hastalığın işlenebileceğine ilişkin önerilerin bulguları aşağıdaki tablo 11, tablo 12, tablo 13, tablo 14 ve tablo 15'de yer almaktadır.

Tablo 11: 9. Sınıf Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıklar

Üniteler	Veba	Çiçek	Cüzzam	Kızamık	Sıtma	Frengi	Verem	Kolera	İspanyol Gribi	1957 Asya Gribi	Hong Kong Gribi	Hiv-Aids	Sars	Ebola
Tarih ve Zaman														
İnsanlığın İlk Dönemleri		x	x	x	x		x							
Orta Çağ'da Dünya	x	x	x	x	x		x							
İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası	x			x										
İslam Medeniyetinin Doğuşu		x	x											
Türklerin İslamiyeti Kabulü ve İlk Türk İslam Devletleri	x	x	x	x										

Tablo 11'de görüldüğü üzere 9. Sınıf öğretim programının amaç ve kazanımları doğrultusunda 9. Sınıf tarih ders kitaplarında; İnsanlığın İlk Dönemleri ünitesinde, çiçek, cüzzam, kızamık, sıtma ve verem salgınlarına; Orta Çağ'da Dünya ünitesinde, veba, çiçek, cüzzam, kızamık, sıtma ve verem salgınlarına; İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası ünitesinde, veba ve kızamık salgınlarına; İslam Medeniyetinin Doğuşu ünitesinde, çiçek ve cüzzam salgınlarına; Türklerin İslamiyet'in Kabulü ve İlk Türk İslam Devletleri ünitesinde ise veba, çiçek, cüzzam, kızamık salgınlarına yer verilmelidir.

Tablo 12: 10. Sınıf Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıklar

Üniteler	Veba	Çiçek	Cüzzam		Kızamık	Sıtma	Frengi	Verem	Kolera	İspanyol Gribi	1957 Asya Gribi	Hong Kong Gribi	Hiv-Aids	Sars
Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiye'si	x													
Beylikten Devlete Osmanlı Siyaseti (1302-1453)														
Devletleşme Sürecinde Savaşçılar ve Askerler	x													
Beylikten Devlete Osmanlı Medeniyeti	x													
Dünya Gücü Osmanlı (1453-1595)	x		x											
Sultan ve Osmanlı Merkez Teşkilatı														
Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni														

Tablo 12'de görüldüğü üzere 10. Sınıf öğretim programının amaç ve kazanımları doğrultusunda 10. Sınıf tarih ders kitaplarında; Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiye'si ünitesinde, veba salgınına; Devletleşme Sürecinde Savaşçılar ve Askerler ünitesinde, veba salgınına; Beylikten Devlete Osmanlı Medeniyeti ünitesinde, veba salgınına ve Dünya Gücü Osmanlı (1453-1595) ünitesinde ise çiçek ve cüzzam salgınlarına yer verilmelidir.

Tablo 13: 11. Sınıf Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıklar

Üniteler	Veba	Çiçek	Cüzzam	Kızamık	Sıtma	Frengi	Verem	Kolera	İspanyol Gribi	1957 Asya Gribi	Hong Kong Gribi	Hiv-Aids	Sars	Ebola
Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774)						x								
Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı														
Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)		x				x	x	x						
Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri														
Sermaye ve Emek														
XIX ve XX Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat														

Tablo 13'de görüldüğü üzere 11. Sınıf öğretim programının amaç ve kazanımları doğrultusunda 11. Sınıf tarih ders kitaplarında; Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774) ünitesinde, frengi salgınına; Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914) ünitesinde ise çiçek, frengi, verem ve kolera salgınlarına yer verilmektedir.

Tablo 14: Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Salgın Hastalıklar

Üniteler	Veba	Çiçek	Cüzzam	Kızamık	Sıtma	Frengi	Verem	Kolera	İspanyol Gribi	1957 Asya Gribi	Hong Kong Gribi	Hiv-Aids	Sars	Ebola
20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya	x								x					
Milli Mücadele		x		x	x	x	x							
Atatürkçülük ve Türk İnkılabı														
İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye ve Dünya														
İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye ve Dünya														
İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye ve Dünya										x	x			
Toplumsal Devrim Çağında Dünya ve Türkiye														
21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Dünya														

Tablo 14’de görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programının amaç ve kazanımları doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında; 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya ünitesinde, veba ve İspanyol Gribi salgınlarına; Millî Mücadele ünitesinde, çiçek, kızamık, sıtma, frengi ve verem salgınlarına; İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye ve Dünya ünitesinde ise 1957 Asya Gribi ve Hong Kong Gribi salgınlarına yer verilmelidir.

Tablo 15: Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabında Salgın Hastalıklar

Üniteler	Veiba	Çiçek	Cüzzam	Kızamık	Sıtma	Frengi	Verem	Kolera	İspanyol Gribi	1957 Asya Gribi	Hong Kong Gribi	Hiv-Aids	Sars	Ebola
İki Küresel Savaş Arasında Dünya										x	x			
İkinci Dünya Savaşı														
Soğuk Savaş Dönemi														
Yumuşama Dönemi ve sonrası														
Küreselleşen Dünya												x	x	x

Tablo 15'de görüldüğü üzere Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersi öğretim programının amaç ve kazanımları doğrultusunda Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitaplarında; İki Küresel Savaş Arasında Dünya ünitesinde, 1957 Asya Gribi ve Hong Kong Gribi salgınlarına ve Küreselleşen Dünya ünitesinde ise HIV-AIDS, Sars ve Ebola salgınlarına yer verilmelidir.

Sonuç ve Öneriler

1933'ten günümüze kadar incelenen ders kitaplarında 1933 ve 1934 yıllarında okutulan tarih ders kitaplarının (I, II, III ve IV) yazıldıkları döneme kadar tarihe damga vuran salgın hastalıklara incelenen diğer kitaplardan daha bütüncül ve kapsamlı bir şekilde işlediği görülmektedir. İncelenen 9., 10., 11. ve 12. sınıf ders kitapları içinde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi veya Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları salgın hastalıklara daha fazla yer vermiştir. Bu ders kitaplarında tarihi süreç içinde kurulan devletlerin medeniyet, kültür ve bilim çalışmaları içerisinde sağlık konuları işlenmiş ancak salgın hastalıklar konusuna ya hiç değinilmemiş ya da çok kısa bahsedilmiştir. Ders kitaplarında salgın hastalıklarla ilgili görsellerin de yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. İncelenen ders kitaplarında Türk İslam devletlerinde medeniyet, bilim, sanat ve kültür başlıkları altında sağlık konuları işlenirken dünya tıp bilimine katkı sağlamış İbn-i Sina, Ebu Kasim Zehravi ve Zekeriya Razi gibi ünlü hekimlerin biyografilerine 2016 yılına kadar yer verilmemişken, bu yıldan sonra ise birkaç satırda bu kişilerden bahsedilmiştir. Ders kitaplarında kültür ve medeniyet başlıkları içinde sağlık konuları üniteler içerisinde çok az yer almıştır.

Tarihin akışını etkileyen ve tarihin akışından etkilenen salgın hastalıkların dünyadaki değişim ve dönüşümlerin anlaşılmasında önemli olduğu günümüzde yaşanan Covid 19 salgınıyla bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Tarih ders kitaplarında salgın hastalıklar; etkili oldukları dönemler, salgının ortaya çıkışı, etkileri ve alınan tedbirler öğretim programındaki ünite ve süreleri göz önünde bulundurularak salgın hastalıklar konusu bilimsel ve biçimsel içerik yönünden etkinlik örnekleriyle zenginleştirile-

rek yer verilebilirler. Dünya tıp bilimine katkı sağlamış ünlü hekimlerin biyografileri okuma parçalarında işlenebilir. Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında Millî Mücadele döneminde özellikle Büyük Taarruz esnasında salgın hastalıklarla mücadele ve Cumhuriyet dönemi sağlık alanında yapılan reformlar da hastalıklarla mücadele etmek için çıkarılan kanunlar da özellikle yer almalıdır.

Dünyanın birden fazla kıtasında çeşitli dönemlerde yaşanan salgın hastalıklar devletlerin günümüzde yaşanan salgın hastalık gibi ekonomik yapılarını ve devlet politikalarını doğrudan etkilediği görülmüştür. II. Mahmut döneminde yaşanan veba salgını bu duruma örnek gösterilebilir. Veba salgını baş gösterdiğinde ülkede karantina uygulamasını başlatılmış, devlet veba salgınının görüldüğü bölgelere giriş ve çıkışları sert tedbirlerle yasaklayarak hastalığın ortadan kalkmasını beklemiştir. Böylece geniş bir coğrafyayı etkilenmeden bu salgından kurtulma amaçlanmıştır. Geçmiş yıllarda diğer ülkelerde görülen bu salgının ülke halkını nasıl kırıp geçirdiğini ve ülke ekonomisini nasıl etkilediğini bilen hükümet aldığı karantina uygulaması ile salgından en az zararlı çıkmayı başarmıştır (Kocabaş, 2011: 47).

Salgın hastalıkların ders kitaplarında işlenmesine yönelik yeni alternatif yaklaşımların 9. 10., 11. sınıf, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ve Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitaplarında hangi üniteye işlenebileceğine ilişkin öneriler tablo 11, 12, 13, 14 ve 15'te yer almaktadır.

Tarih ders kitaplarında, salgın hastalıklar, deprem, yangınlar, taşkınlar vb. gibi doğal afetlerin yer alması ile öğrenciler savaşların, büyük sosyal olayların yanında tarihin akışında etkili olan olayları öğrenme fırsatına sahip olarak, bu olaylarla yeni karşılaşmış olmanın şaşkınlığı ve endişesi ortadan kalkmış olacaktır. Tarihi süreç boyunca hangi salgın hastalıkların yaşandığı, nasıl mücadele edildiği ve sonuçları hakkında daha bilinçli bireyler yetiştirilecektir. Bu konuda bilgi ve beceriye sahip olarak yetişen öğrenciler çevresindeki bireylere de aktarımlarda bulunacak ve bu aktarımlar yoluyla salgın hastalıklara yönelik olarak toplumsal bir hafıza oluşturulacaktır. Bu hafıza ile dünyamızda ve kendi coğrafyamızda görülen salgın hastalıklara karşı korunma yöntemleri ve yapılması gereken önemli davranışlar kavranmış olacaktır.

Kaynakça

- ALACA, E. (2017a). *Tarih Eğitime Giriş*. Pegem Akademi, Ankara.
- ALACA, E. (2017b). Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9 (4), 988 -1007
- ARSLAN, A. (2003). *Türkiye'de Tabii Afetler (1923-1950)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- ASLAN, F.G, Altındış, M. (2016). "Yeni Beliren Viruslarda Yönetim; Ebola ve Mers-CoV Deneyimi". *Ortadoğu Tıp Dergisi*, 8(2), 94-102.

1933'ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış

- BOWEN, G. (2009). "Document Analysis as a Qualitative Research Method". *Qualitative Research Journal*, vol. 9, no. 2. <https://www.researchgate.net/publication/240807798>, doi.10.3316/QRJ0902027
- BARIŞ, Y.İ. (2010). "Dünyada Tüberkülozun Tarihçesi". *Konuralp Tıp Dergisi*, 3(2): s.1-4.
- ÇENCEN, N., Arslan, A. (2019). Modern Türkiye'de Sağlık, *Modern Türkiye Tarihi* içinde (Ed. Ahmet Şimşek), Pegem Akademi.
- DAIMOND, J. (2010). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. Tubitak Yayınları.
- DEMİRCİOĞLU, İ. H. (2013). Tarih Ders Kitabı Yazımında Yeni Yaklaşımlar. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 38, s. 119-133.
- DEMİREL, M. (2019). *Eski Çağ Ön Asya Toplumlarında Görülen Salgın Hastalıklar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- KELLY, K. (2009). *The History of Medicine The Middle Ages*. Facts On File Publishing, New York.
- KILIÇ, O. (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KOÇABAŞ, N. D. (2011). *Türkiye'de Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Doğal Afetler Nasıl Yer Alabilir (Bir Model Önerisi)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- MERAÇ, H. (2006). *Lise Tarih Ders Kitaplarının İçerik ve Yöntem Açısından Analizleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- SİNA, İ. (2015). *El-Kânûn Fi't-Tıbb Dördüncü Cilt* (Çeviren: Prof. Dr. Esin Kahya). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ŞİMŞEK, A. (2016). Taslak Tarih Öğretim Programı (Eleştiriler-Öneriler). *Turkish History Education Journal*, 5(1), 316-331.
- TEMEL, M. K. (2012). *1918 Grip Pandemisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- TÜMER, A. (Tarihsiz). HIV / Aids Epidemiyolojisi ve Korunma, http://www.hatam.hacettepe.edu.tr/Epid_web_AT_2012.pdf, adresinden, 13.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- VARLIK, N. (2018). "Osmanlılarda Veba Salgını". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı Ağustos 296, Tarih Vakfı Yayınları.
- WORLD Healty Organization, <https://www.who.int/ith/diseases/sars/en/>, adresinden 16.04.2020 tarihinde alınmıştır.
- YAŞAYANLAR, İ. (2018). "Maraz-ı sârî Emrâz-ı Müstevlî: Tarihte Salgın Hastalıklar". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı Ağustos 296, Tarih Vakfı Yayınları.
- YILDIRIM, N. (2020). "İstanbul'un Kolera ile Tanışması: 1831 Salgını". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Nisan 316, Tarih Vakfı Yayınları.
- YILDIRIM, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Seçkin Yayınları 10. Baskı.
- YILDIRIM, T. (2016). *Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi*. Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- YOLUN, M. (2020). "Tarihin En Ölümcül Virüsü'nün Yeniden Hatırlanması: İspanyol Gribinin Kısa Bir Öyküsü". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Nisan 316, Tarih Vakfı Yayınları.

İncelenen Ders Kitapları

- ALPKAYA, G. ve Alpkaya, F. (2005). *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ALEMDAR, E. ve Keleş, S. (2019). *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- AKDİN, İ. Çakmak, M. Genç, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- AKŞİT, N. ve Oktay, E. (1953). *Tarih I, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul*.
- AKŞİT, N. ve Oktay, E. (1970). *Tarih II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul*.
- AKŞİT, N. (1966). *Tarih II, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul*.
- AKŞİT, N. (1984). *Tarih III, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul*.
- ÇEVİK, A., Koç, G., Şerbetçi, K. (2018). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- DELİORMAN, A. (1993). *Tarih I, Bayrak Yayınları, İstanbul*.
- DELİORMAN, A. (1995). *Tarih II, Bayrak Yayınları, İstanbul*.
- DELİORMAN, A. (1995). *Osmanlı Tarihi I, Bayrak Yayınları, İstanbul*.
- DEMİRTAŞ, B. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. Mevsim Yayıncılık, Ankara.
- KALAYCI, Ş. (1996) *Tarih II, Başarı Yayıncılık, İstanbul*.
- KAFESOĞLU, İ. ve Deliorman, A. (1977). *Tarih II*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KARA, K. (1995). *Osmanlı Tarihi I, Önde Yayıncılık, İstanbul*.
- KARA, K. (2003). *Tarih I- II. Önde Yayınları, İstanbul*.
- KARAL, E.Z. (1960). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Maarif Basımevi Ankara.
- KAMİL, S. Ve Mumcu, A.; (Yayına Hazırlayan: Şenüver, G. Ve Diğerleri). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. Ankara 2003, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KOPRAMAN, K.Y., Yediyıldız, B., Ercan, H.Y, Ergenç, Ö, Genç, R., İzgi, Ö., Önsoy, R., Turgut, R. (2001). *Tarih I- II, Milli Eğitim Yayınları*.
- KÖYMEN, M. A., Alpman, A., Özgedik, M., Güler, A., Akgül, S. (1990). *Tarih I. Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre, Ülke Yayıncılık, İstanbul*.
- KÖYMEN, M. A., Alpman, A., Özgedik, M., Güler, A., Akgül, S. (1996). *Tarih II. Ülke Yayıncılık, İstanbul*.
- KUYAŞ, A., Kentel, F., Gürbüz, A. A., İnsel, A., Kuyaş, E., Karaömerlioğlu, M. S., Sarıbay, A. Y. (2002). *Gençler İçin Çağdaş Tarih*. Epsilon Yayınevi, İstanbul.

1933'ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış

- LAÇİN, A., Önal, B., Demir, B., Erdem, E., Kaplan, M., Arıca, M., Gündoğdu, S., Aydemir, V., Karakaya, Y., Çakmak, Y. (2018). Tarih 11. Devlet Kitapları Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Ankara.
- MANSEL, A. M., Baysun, C. ve Karal, E. Z. (1942). Orta Çağ Tarihi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- MANSEL, A. M., Baysun, C. ve Karal, E. Z. (1945). Yeni Yakın Çağlar Tarihi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- MERCİL, E., Tarhan, T., Öden, Z.N., Merçil, B. (1994). Tarih I. Altın Kitapları, İstanbul.
- MİROĞLU, İ. ve Halaçoğlu, Y. (1989). Tarih III, Altın Kitapları Yayınları As Matbaacılık.
- MUMCU, A. ve Su, Kâmil. (1983). Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara
- OKTAY, E. (1975). Tarih II, Atlas Yayınları, İstanbul.
- OKTAY, E. (1964). Tarih III, Atlas Yayınları, İstanbul.
- OKTAY, E. (1977). Kız Enstitüsü Tarih III, Millî Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul.
- OKUR, Y., Genç, İ., Özcan, T., Yurtbay, M., Sever, A. (2011). Tarih 9., Devlet Kitapları Ankara.
- ÖZCAN, T. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. Devlet Kitapları Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Ankara.
- SU, M.K ve Su, M. (1961). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, F. ve Turhal, Y. (1986). *Tarih I*, Ders Kitapları Anonim Şirketi Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, T. Erdoğan (1993). *Tarih I*, Bem Koza Yayıncılık, Ankara.
- ŞAHİN, T. Erdoğan (1994). *Tarih II*, Bem Koza Yayıncılık, Ankara.
- ŞAHİN, T. Erdoğan (1993). *Osmanlı Tarihi*, Koza Yayıncılık, Ankara.
- ŞİRİN, V. (1986). Tarih III, Gendaş Yayınları, İstanbul.
- TARİH I, II, III, IV (1933). Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.
- TURAN, V., Genç, İ., Çelik, M., Genç, C., Türedi, Ş. (2015). Tarih 10, Devlet Kitapları Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Ankara.
- TÜYSÜZ, S. (2019). *Tarih 9*. Tuna Matbaacılık Yayınları Ankara.
- YÜKSEL, E., Kapar, M.A., Bildik, F., Şahin, K., Şafak, L., Ardıç, M., Bağcı, Ö., Yıldız, S. (2018). *Tarih 9*. Devlet Kitapları Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Ankara.
- YÜKSEL, E., Kapar, M.A., Bildik, F., Şahin, K., Şafak, L., Ardıç, M., Bağcı, Ö., Yıldız, S. (2019). *Tarih 10*. Devlet Kitapları Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Ankara.